

УДК 342.8 (324)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.16>

ВИБОРЧА СИСТЕМА: ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ

Івасюк О.І.,

*аспірантка кафедри конституційного,
міжнародного та кримінального права
юридичного факультету
Донецького національного університету
імені Василя Стуса,
експерт з конституційного права
Центру політико-правових реформ
ORCID: 0000-0003-0263-2354
e-mail: o.ivasiuk@donnu.edu.ua*

Івасюк О.І. Виборча система: поняття, та елементи.

У статті акцентовано увагу на підходах до розуміння поняття виборчої системи, яке може бути предметом досліджень і за межами галузі права. Виокремлено різні думки зарубіжних і українських науковців щодо терміну «виборча система», зокрема вузького та широкого тлумачення. Проаналізовано елементи, які за своєю суттю наповнюють та розкривають поняття виборчої системи.

В статті подано огляд наукових досліджень та концепцій, які вивчають виборчі системи, зокрема роботи видатних українських та зарубіжних науковців, а також документи міжнародних організацій і інституцій. Аналізуються різні підходи до тлумачення поняття «виборча система», її правової природи та ключових елементів, які здійснюють вагомий вплив на формування виборчих органів та організацію виборчих процесів, і подальшого утвердження демократичних засад.

Наведено різні позиції щодо того, через які елементи розкривається поняття виборчої системи, такі як виборча формула, виборчий округ, спосіб волевиявлення виборців, структура бюлетеня та процес його заповнення, спосіб голосування тощо. Вказано, яке значення мають ці елементи та як вони відображаються при визначенні та модифікації різних типів виборчих систем.

Наголошується на необхідності подальшого дослідження поняття виборчої системи та її системоутворюючих елементів, які дозволяють конструювати відповідний тип виборчої системи, в контексті досвіду України з організації та проведення виборів. Це позитивно вплине на процес удосконалення виборчих систем, що застосовуються при формуванні виборчих органів, на законодавчому рівні, що як наслідок сприятиме забезпеченню більшої прозорості низки виборчих процедур, отриманню справедливих результатів та мінімізації ризиків їх спотворення. Окреслюється проблема періодичної безсистемної зміни виборчих систем при формуванні виборчих органів в Україні, що в свою чергу породжує негативні тенденції щодо зниження електоральної культури громадян, довіри до результатів волевиявлення виборців та непрогнозованих наслідків у суспільно-політичному контексті.

Ключові слова: вибори, виборче законодавство, демократичний устрій, міжнародні стандарти, політичні процеси, наукові дослідження, правові відносини, громадське волевиявлення, виборчі права, системні елементи.

Ivasiuk O.I. Electoral system: concept and elements.

The article focuses on the approaches towards understanding the concept of the electoral system, which may be the subject of research outside the field of law. The author distinguishes different opinions of foreign and Ukrainian scholars on the term “electoral system”, in particular, narrow and broad interpretation. The author analyzes the elements which inherently fill and reveal the concept of the electoral system.

The article provides an overview of scientific research and concepts that study electoral systems, including the works of prominent Ukrainian and foreign scholars, as well as documents of international

organizations and institutions. The author analyzes different approaches to the interpretation of the concept of “electoral system”, its legal nature and key elements that have a significant impact on the formation of elected bodies and the organization of electoral processes, and further establishment of democratic principles.

The author presents various positions on the elements through which the concept of the electoral system is revealed, such as the electoral formula, electoral district, method of expressing the will of voters, structure of the ballot and the process of filling it out, method of voting, etc. The author shows the importance of these elements and how they are reflected in the definition and modification of different types of electoral systems.

The author emphasizes the need for further study of the concept of an electoral system and its system-forming elements, which allow constructing an appropriate type of electoral system, in the context of Ukraine’s experience in organizing and conducting elections. This will have a positive impact on the process of improving the electoral systems used in the formation of elected bodies at the legislative level, which will consequently contribute to ensuring greater transparency of a number of electoral procedures, obtaining fair results and minimizing the risks of their distortion. The author outlines the problem of periodic unsystematic changes in electoral systems in the formation of elected bodies in Ukraine, which in turn generates negative trends in the decline of citizens’ electoral culture, trust in the results of voters’ expression of will and unpredictable consequences in the socio-political context.

Key words: elections, electoral legislation, democratic structure, international standards, political processes, scientific research, legal relations, public will expression, electoral rights, systemic elements.

Постановка проблеми. Вибори є одним з ключових елементів формування демократичного устрою держави. За більш ніж 30-річний історичний період незалежності Україна все ще перебуває на етапі удосконалення виборчого законодавства відповідно до міжнародних стандартів та дослідження найкращих практик з організації та проведення виборів. В Україні поняття виборчої системи не закріплено нормативно. Тип виборчої системи, а також їх системоутворюючі елементи, такі як виборча квота, рух у внутрішньопартійних списках та спосіб розподілу мандатів потребують суттєвого дослідження та доопрацювання. Дослідження поняття виборчої системи та її елементів допоможе виокремити той тип виборчої системи, який, в першу чергу, відповідатиме суспільно-політичним реаліям держави, зможе допомогти зменшити або нівелювати існуючі проблеми, які становлять ризик непроведення справедливих демократичних виборів

За цих обставин виборча система як невід’ємне явище у процесі формування виборних органів неодноразово була предметом дискусій та обговорень. Беззаперечним є факт існування тісного причинно-наслідкового зв’язку між типом виборчої системи та характером отриманих результатів внаслідок її застосування, що може мати неабиякий вплив на суспільно-політичні процеси держави в цілому. Вміщуючи в собі певне різноманіття опцій, їх врахування або виключення дає можливість модифікувати та запроваджувати виборчі системи залежно від очікуваних результатів, потреб суспільства та політичного контексту.

За вісім електоральних циклів парламентських виборів в Україні законодавство, що стосується регламентації виборчої системи, змінювалось близько чотирьох разів, що дозволяло вивчати сутність цього явища шляхом емпірики, однак за відсутності далекоглядного прогнозування наслідків таких експериментів. Незважаючи на достатню кількість наукових праць, що стосуються змісту поняття та елементів виборчої системи, існує потреба у подальшій роботі над цією проблематикою для її актуалізації, переосмислення та сучасної інтерпретації з урахуванням наукових результатів зарубіжних вчених.

Стан опрацювання. В правовому науковому середовищі України значний внесок у дослідження виборчої системи як окремого правового явища здійснили такі українські науковці як: Ю.Б. Ключковський, М.В. Афанасьєва, М.А. Баймуратов, Ю.Г. Барабаш, П.В. Романюк, Д.С. Ковриженко, Б.С. Мохончук та ін. Серед зарубіжних науковців над цією проблематикою працювали К. Кокс, Д. Фаррел, Г. Кокс, А. Ліпхарт, Е. Геррон, С. Хікс, Дж. Хілл та ін.

Метою статті є аналіз сучасних концепцій та підходів до визначення поняття виборчої системи, її сутності як правового інституту та основних системоутворюючих елементів.

Виклад основного матеріалу. Першочерговим варто зауважити, що існують різні підходи до визначення та розуміння поняття виборчої системи в залежності від спрямування наукових галузей, в межах яких воно виступає об’єктом дослідження. Виборчу систему прийнято розглядати

у двосторонньому вимірі: як правовий інститут виборчого права, що регулює відповідні правовідносини, та суспільно-політичне явище, яке сприяє здійсненню волевиявлення громадян при обранні своїх законних представників, а отже і політичної боротьби останніх за прихильність перших [1, с. 145]. Ці два підходи до розуміння поняття є взаємопов'язаними та невід'ємними, адже правова характеристика наділяє виборчу систему нормативною рисою, в той час як суспільно-політична відображає мету виборчої системи, що визначає її як важливу складову процесу виборів [2].

У юридичній енциклопедії за ред. Ю.С. Шемшученка виборча система розуміється як порядок організації і проведення виборів до представницьких органів державної влади, місцевого самоврядування і здійснення громадянами своїх виборчих прав [2, с. 672]. У сучасній правовій науці такий підхід до визначення виборчої системи є прикладом широкого підходу тлумачення, який дозволяє, на наш погляд, виборчій системі «перебирати» на себе характеристики поняття виборчого процесу. У зарубіжних джерелах також можна знайти прихильників такого підходу, які під виборчою системою розуміють сукупність законів і нормативних актів, які регулюють процес виборчого суперництва між кандидатами або партіями, або і тими, і іншими [3]. Однак виборче суперництво значно ширше поняття та охоплює в собі різні елементи виборчого процесу.

Найбільш вживаним є підхід так званого вузького тлумачення поняття виборчої системи. Наприклад, В.М. Шаповал під виборчою системою розуміє спосіб визначення результатів виборів [4, с. 82].

Ірландський дослідник Д. Фаррелл у своїх працях охарактеризовує виборчі системи як такі, що визначають засоби, за допомогою яких голоси виборців перетворюються на мандати в процесі обрання політиків на посади. Виборча система є набором правил (норм – прим.), які регулюють завершальний етап процесу виборів: як громадяни голосують, стиль виборчого бюлетеня, метод підрахунку голосів, остаточне визначення того, хто обраний (ред. – переклад автора) [5]. Такий підхід до розгляду виборчої системи через набір відносно самостійних елементів, які у своєму співвідношенні і функціональному зв'язку, підкреслюють «системність» як характерну рису досліджуваного поняття, є поширеним серед зарубіжних науковців. В свою чергу у Посібнику з конструювання виборчої системи Міжнародного Інституту Демократії та Сприяння Виборам (IDEA) поняття виборчої системи зводиться до процесу перетворення голосів, поданих на загальних виборах, на місця, отримані партіями та кандидатами, де ключовими елементами є виборча формула (вид виборчої системи та яка математична формула використовується для розрахунку розподілу місць), структура бюлетеня (тобто, чи голосує виборець за кандидата або партію, і чи робить він єдиний вибір або висловлює низку уподобань) і розмір округу (не скільки виборців проживає в окрузі, а скільки представників до законодавчого органу обирає цей округ) [6].

У доповіді Венеційської комісії «Про виборчі системи: огляд можливих розв'язків та критерії вибору» CDL-AD (2004) 003 виборча система розглядається як система процесуальних норм, що регулює процес вираження голосів, які подаються у ході виборів, та їх перетворення в мандати [7]. Останній підхід до визначення виборчої системи, на нашу думку, є найбільш виправданим з декількох причин. По перше, звертається увага на нормативний характер правил застосування виборчої системи, а отже вона розглядається саме як правовий інститут. По друге, виділяється два основні функціонали виборчої системи, що не зводять розуміння виключно до її видів та методів розподілу мандатів на основі математичних формул. За допомогою різних типів виборчих систем можна досягти різних результатів, на які впливає не лише спосіб трансферування голосів у кількість мандатів, але і методи голосування, структура бюлетеня, тощо.

Виборчі системи можна класифікувати за кількома основними типами, кожен з яких має свої особливості та принципи. Загалом у світі існує величезна кількість типів виборчих систем, але як правило їх можна віднести до однієї з трьох широких «сімей» [6, с. 3]. Пропорційна виборча система передбачає розподіл мандатів між партіями згідно з їхнім загальним відсотком голосів; мажоритарна виборча система дозволяє кандидатам перемагати в окремих виборчих округах, якщо вони набирають найбільше голосів. Змішана виборча система комбінує елементи обох систем, де частина мандатів розподіляється пропорційно, а частина – за мажоритарним принципом. Дослідження типів виборчих систем та їх особливостей потребує ширшого аналізу поза межами дослідження цієї статті.

У доповіді Венеційської комісії «Про виборчі системи: огляд можливих розв'язків та критерії вибору» CDL-AD (2004) 003 два основні функціонали виборчої системи розкриваються через су-

купність елементів, які подекуди охоплюються характеристиками типів виборчої системи і можуть бути об'єднані, наприклад кількість турів голосування, керівні принципи голосування (переваги принципу більшості, пропорційному представництву над змішаними системами, тощо). На нашу думку, до поняття процесу вираження голосів варто віднести спосіб волевиявлення виборців (шляхом прямого виборчого права або непрямого виборчого права); співвідношення виборця з виборчим округом (чи має існувати відповідний зв'язок між виборцем та виборчим, на чому він має ґрунтуватися, як це впливатиме на результат); структура виборчого бюлетеня (в залежності від обраного виду виборчої системи) та процес заповнення бюлетеня (які дії має вчинити виборець для належного волевиявлення з дотриманням умов виду виборчої системи, що застосовується).

Перетворення голосів у мандати охоплює такі елементи як виборча формула (вид виборчої системи та математична формула для розрахунку розподілу місць); розподіл мандатів в межах виборчих округів (так звана магнітуда виборчого округу); виборчий бар'єр (мінімальна кількість голосів, що дає право на участь у розподілі мандатів) та розподіл мандатів на рівні списків партії (виборча квота, правила зміни порядку кандидатів у внутрішньопартійних списках). Лише з урахуванням усіх вище зазначених елементів можливо здійснити комплексний аналіз кожного виду виборчих систем.

Висновки. Вибори є ключовими елементами для формування демократичного устрою держави, як це видно на прикладі України протягом її 30-річного періоду незалежності. За цей час виборче законодавство України зазнало кілька ревізій з метою наближення до міжнародних стандартів і кращих практик організації та проведення виборів. Однак часті зміни виборчої системи, які здебільшого відбуваються під впливом короткотермінових політичних, а не суспільних інтересів, призвели до зниження електоральної культури.

Поняття виборчої системи потребує глибокого дослідження через його значний вплив на демократичні процеси та політичні результати в країні. Необхідність цих досліджень зростає в умовах, коли систематичні зміни виборчих систем, зумовлені короткотерміновими політичними інтересами, призводять до зниження електоральної культури. Часте модифікування виборчих систем без ґрунтового аналізу їхнього впливу на виборчі результати, формування виборчих органів та суспільство в цілому створює ризики зниження довіри громадян до виборчого процесу та ефективності демократії. В цьому аспекті варто погодитись з думкою українського науковця Б.С. Мохончука що нестабільність виборчих систем та їх неузгодженість з довготривалими демократичними цілями призводить до розриву між народовладдям та його реалізацією через формальні процедури. Потрібно створити систему, яка відповідала б потребам суспільства і базувалась на глибокому та всебічному аналізі можливих наслідків її застосування.

Таким чином, подальше вдосконалення виборчої системи має враховувати політичні та суспільні інтереси й стратегічне бачення довгострокових наслідків таких змін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Івасюк О.І. Парламентські вибори: переваги пропорційної виборчої системи над змішаною. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. М. Вінниця, 25-26 квіт. 2024 р. Вінниця. 2024. С. 144–148.
2. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 1998. Т. 1: А–Г. 672 с.
3. Cox, G.W. (1997). Making votes count: Strategic coordination in the world's electoral systems (Vol. 7). Cambridge, U.K.: Cambridge University Press.
4. Шаповал В.М. Проблема демократичності виборчої системи у контексті рішень конституційного суду України. Вибори та демократія. 2008. № 4. С. 82.
5. Farrell, D.M. (January 4, 2011). Electoral Systems: A Comparative Introduction (2nd Edition). Red Globe Press.
6. Electoral System Design: The New International IDEA Handbook. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/electoral-system-design-the-new-international-idea-handbook.pdf#page8>.
7. CDL-AD (2004)003-e, Report on Electoral Systems - Overview of available solutions and selection criteria adopted by the Venice Commission at its 57th Plenary Session (Venice, 12-13 December 2003). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2004\)003-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2004)003-e).